

Qədim türklərdə və müsəlman türk toplumlarında “qonaqpərvərlik” anlayışının müqayisəli təhlili

i.f.d., dos. Məmmədəli Babaşlı

Azərbaycan İlahiyyat İnstitutu

İlahiyyat fakültəsi

Dillər və ictimai fənlər kafedrasının müəllimi

Bakı, Azərbaycan

mammadalibabasli@ait.edu.az

<https://orcid.org/0000-0001-5594-0997>

Daxilolma tarixi: 11.09.2025

Nəşrə təsdiq tarixi: 08.12.2025

Xülasə

Araşdırmada islamaqədərki və müsəlman türk toplumlarında qonaqpərvərliyin tarixi, mədəni və sosial mahiyyəti tədqiq olunur. Məqsəd qədim türk adətlərində formalaşmış qonaq qarşılınması ənənəsinin sosial davranışdan mənəvi və hüquqi məsuliyyətdəki transfermasiyasını, həmçinin İslamın bu ənənələrə təsirini araşdırmaq olmuşdur. Orxon–Yenisey abidələri, Göytürk kitabələri, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas” eposları, Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu bilig”i və Kaşğarlı Mahmudun “Divani-lüğətit-türk” kimi mənbələr qonaqpərvərliyin yalnız sosial davranış olmadığını, eləcə də törə, inanc, əxlaq və humanist prinsiplər daşdığını göstərir.

İslamaqədərki türk toplumlarında qonaqpərvərlik – qonağa hörmət, qorumaq, ehtiyacını ödəmək, hətta düşmən olsa belə, ona toxunmamaq kimi prinsiplərlə bağlı olmuşdur. Qonağın bərəkət və ilahi lütf daşıyıcısı kimi qəbul edilməsi bu ənənənin sosial və mənəvi əhəmiyyətini artırmışdır. Karvansaralar və qonaq evlərinin təşkili bu ənənənin dövlət idarəçiliyinədək yüksəldiyini göstərir.

İslamın təsiri ilə qədim “Tanrı qonağı” anlayışı dini prinsiplərlə uzlaşmış, qonağa xidmət ibadət və savab kimi qiymətləndirilmiş, fədakarlıq, səmimiyyət və qarşılıqsız yaxşılıq prinsipləri qədim adətlərin

sağlam əsaslarla islahını təmin etmişdir. Qonaqpərvərlik həm törə, həm də şəriət tərəfindən dəstəklənən sosial-dini bir dəyərə çevrilmiş, dövlət siyasətində və cəmiyyət həyatında mühüm rol oynamışdır.

Beləliklə, qonaqpərvərlik türk–İslam mədəniyyətində milli-mədəni kimliyin, mənəvi dəyərlərin və ictimai həmrəyliyin ayrılmaz atributu olmuş, sosial və dini kodların sintezini əks etdirən fundamental prinsiplərdən biri kimi qorunub-saxlanmışdır.

Açar sözlər: *din sosiologiyası, İslam dini, qədim türklər, müsəlman türk toplumları, qonaqpərvərlik, ənənəvilik, müasirlik.*

Jurnalımızda dərc olunan məqalələrin müəllif hüquqları müəlliflərə məxsusdur və onlar CC-BY-NC lisenziyası ilə hər kəsə açıq şəkildə dərc olunur.

A Comparative Analysis of the Concept of Hospitality Among Ancient Turks and Muslim Turkic Communities

Assoc. Prof. Mammadali Babashli

Azerbaijan Institute of Theology

Faculty of Theology

Department of Languages and

Social Sciences Lecturer

Baku, Azerbaijan

mammadalibabasli@ait.edu.az

<https://orcid.org/0000-0001-5594-0997>

Date of submission: 11.09.2025

Date of acceptance: 08.12.2025

Abstract

This study explores the historical, cultural, and social significance of hospitality in pre-Islamic and Muslim Turkic communities. It aims to examine the transformation of the guest reception tradition, which took shape in ancient Turkic customs, from a form of social behavior to one involving moral and legal responsibility, as well as the influence of Islam on these customs.

The sources used the Orkhon-Yenisei inscriptions, the Göktürk monuments, Kitabi-Dede Qorqud, the Manas epic, Yusuf Balasaguni's Qutadgu Bilig, and al-Kashgari's Divanu Lughatit-Turk – show that hospitality in Turkic societies was not merely a social practice but was also grounded in customary law, belief systems, ethics, and humanistic principles.

In pre-Islamic Turkic societies, hospitality was tied to values such as respect for the guest, protection, meeting their needs, and even non-aggression toward enemies. Guests were regarded as bearers of divine grace and blessing, which gave this tradition a strong spiritual and social value. The construction of caravanserais and guesthouses indicates the institutionalization of this tradition at the state level.

Under Islamic influence, the ancient concept of the "guest of Tengri" was aligned with religious values. Serving guests was considered to be an act of worship and a source of divine reward.

Principles such as self-sacrifice, sincerity, and altruism led to a moral reform of the old traditions.

As a result, hospitality evolved into a socio-religious value upheld by both customary norms and Islamic law (Sharia), playing a vital role in governance and public life. Hospitality became an inseparable component of Turkic-Islamic culture – an essential part of national-cultural identity, moral values, and social solidarity – and has been preserved as a fundamental principle reflecting the synthesis of social and religious norms.

Keywords: *Sociology of Religion, Islam, Ancient Turks, Muslim Turkic Communities, Hospitality, Traditionalism, Modernity*

The copyright of the articles published in our journal belongs to the authors and is published as open access under CC-BY-NC license

Сравнительный анализ концепции гостеприимства у древних тюрков и в мусульманских тюркских сообществах

д.ф.по теологии, доц. Мамедали Бабашлы

Азербайджанский Институт Теологии,

Факультет теологии,

преподаватель кафедры языков и общественных наук

Баку, Азербайджан

mammadalibabasli@ait.edu.az

<https://orcid.org/0000-0001-5594-0997>

Дата подачи статьи в редакцию: 11.09.2025

Дата подтверждения статьи к публикации: 08.12.2025

Резюме

В данном исследовании рассматривается историческая, культурная и социальная сущность гостеприимства в доисламских и мусульманских тюркских обществах. Целью работы было изучение трансформации традиции приема гостей, сформировавшейся в древнетюркских обычаях, от социального поведения до моральной и правовой ответственности, а также влияние ислама на эти традиции. Источники, такие как памятники Орхон-Енисей, надписи Гёк-Тюрков, эпосы «Китаби-Деде Коркуд», «Манас», «Кутадгу Билиг» Юсуфа Баласагуна и «Диван лугат ат-тюрк» Махмуда Кашгари, показывают, что гостеприимство воспринималось не только как социальное поведение, но и как явление, регулируемое обычаями, верованиями, моралью и гуманистическими принципами.

В доисламских тюркских обществах гостеприимство включало уважение к гостю, защиту, удовлетворение его потребностей, а также принцип не причинять вреда, даже если гость был врагом. Признание гостя носителем благословения и божественной милости усиливало социальное и духовное значение этой традиции. Организация караван-сараев и гостевых домов демонстрировала, что эта традиция поднималась до уровня государственной администрации.

Под влиянием ислама древнее понятие «гость Бога» согласовалось с религиозными принципами: служение гостю стало восприниматься как поклонение и заслуга, а принципы самопожертвования, искренности и бескорыстного добра обеспечили реформирование древних обычаев на прочной основе. Гостеприимство превратилось в социально-религиозную ценность, поддерживаемую как обычаями, так и шариатом, играя важную роль в государственной политике и общественной жизни.

Таким образом, гостеприимство стало неотъемлемым атрибутом национально-культурной идентичности, духовных ценностей и общественного единства в тюрко-исламской культуре, сохранившись как один из фундаментальных принципов, отражающих синтез социальных и религиозных кодов.

Ключевые слова: социология религии, Ислам, древние турки, мусульманские тюркские общества, гостеприимство, традиционность, современность

Авторские права на статьи, опубликованные в нашем журнале, принадлежат авторам и публикуются в открытом доступе по лицензии CC-BY-NC.

Giriş

“Qonaqpərvərlik” anlayışı qədim dövrlərdə gedib-çıxan, hər bir xalqın milli kimliyi, səxavət və maddi fədakarlıq dərəcəsini əks etdirən, insani keyfiyyətləri özündə ehtiva edən və nəsildən-nəslə ötürülən ümumbəşəri ənənədir. Bu ənənə bəşər mədəniyyətinin vacib dəyərlərindən biri olaraq, xalqın fəaliyyətini və əldə etdiyi uğurları əbədiləşdirən ədəb xəzinəsi kimi qiymətləndirilir (Azərbaycan etnoqrafiyası, 2007, III/143). Fərdi və ictimai səviyyədə qarşılıqlı münasibətlərin intensivləşməsi nəticəsində qonaqpərvərlik sosial praktikada bərqərar olmuş və zamanla təkmilləşmişdir. Qarşılıqlı hörmətin, əməkdaşlığın və həmrəyliyin inkişafına münbit zəmin yaratmış, sosial münasibətlərin mühüm tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Beləliklə, qonaqpərvərlik yalnız tarixi adət deyil, həmçinin insanların həyat normasına çevrilmiş sosial-fəlsəfi fenomen kimi dəyərləndirilir (Bünyadova, 2005, 16).

Qonaqpərvərlik həm qədim, həm də müasir dövrdə ünsiyyət mədəniyyətinin əsas və təsirli vasitələrindən biridir. Onun nəcib insani keyfiyyətləri müxtəlif cəmiyyətlərin həyatında qədimdən etibarən mövcud olmuş və kök salmış sosial norma və dəyərlərin tərkib hissəsi kimi qəbul edilmişdir (Yıldırım, 2022, 123). Qonaqpərvərlik həm yüksək əxlaqi keyfiyyət, həm də bir xalqın daxili mədəniyyətinin göstəricisidir; heç bir xalqın mənəvi dünyasını qonaq qəbul etmək, ona hörmət və ehtiram göstərmək ənənəsi olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu fenomen qlobal, beynəlxalq xarakter daşıyır və dünya xalqlarının gündəlik həyatında, millətlərarası ünsiyyət səviyyəsində özünü qoruyub-saxlayır (Lamanskaya, 2020, 114).

Etnomədəni varisliyin mühüm institutu və ictimai mədəniyyətin ayrılmaz ünsürü kimi qonaqpərvərlik adət-ənənəsinin təməlində ev sahibi ilə qonaq arasındakı qarşılıqlı münasibətlər dayanır. Qonaqpərvərlik sosial varlıq olan insanın təmənnasız şəkildə başqalarına diqqət və qayğı göstərməyə hazırlığıdır. Hər hansı etnik qrup digər xalqlardan təcrid olunmuş şəkildə mövcud ola bilmədiyi kimi, fərdlər də başqaları ilə qarşılıqlı təsirsiz yaşaya bilməzlər (Ganiyeva, 2021, 957). Bu ənənə sosial-sinfi normalarla müəyyən edilir, insanların mənəvi-əxlaqi baxış və davranış tərzləri ilə tənzimlənir və onları bir-birinə yaxınlaşdıran mühüm sosial dəyərdir. Qonaqpərvərlik, sadəcə, öləri nəzakət aktı deyil, nəsillər, qəbilələr və xalqlar arasında maddi və mənəvi əlaqənin əsas şərti, qarşılıqlı anlaşma və dəstəyin mənbəyidir (Afanasyev, 1979, 180).

İnsanların bir-birinə qonaq getməsi, ailə ziyarətləri və hal-əhval tutmaları sosial ünsiyyəti gücləndirir. Qonaqpərvərlik dini və milli vəzifə kimi mənimsənərək, adət-ənənələrdə mühüm yer tutur; bu, dəvət olunaraq və ya edilmədən evə gələn şəxsin ən yaxşı şəkildə qəbul edilməsinə əsaslanır (Altunbay, 2016, 359).

Tarixi inkişaf baxımından qonaqpərvərliyin etnoqrafik tərəfi daha çox tədqiq edilmiş və bu dəyər nəsildən-nəslə ötürülərək, hər bir xalqın milli-mənəvi mədəniyyətində özünəməxsus yer tutmuşdur.

I. “Qonaqpərvərlik” anlayışının leksik-semantik və terminoloji mənalari

Şübhə yoxdur ki, “qonaq və qonaqpərvərlik” anlayışlarından bəhs edərkən, hər iki məfhumun etimologiyasına, lüğəvi və terminoloji mənalara diqqət yetirmək elmi baxımdan vacibdir. Məlum olduğu kimi, qonaqpərvərlik insan cəmiyyətlərinin ümumi xüsusiyyətidir və “qonaq” anlayışı üçün istifadə edilən sözün mövcud olmadığı dil, demək olar ki, yoxdur (Poppe, 2013, 143). Lüğətdə “qonaq” kəlməsi müstəqil mənada “görüşmək və ya başqa məqsədlə birinin evinə gələn şəxs”, məcazi mənada isə “müvəqqəti olaraq bir yerdə qalan şəxs” kimi izah edilir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 1966, I/544). Bundan əlavə, klassik Azərbaycan ədəbiyyatında eyni məfhumu ifadə etmək üçün ərəb dilindən keçmiş “müsafir” kəlməsi işlədilmişdir. Bu söz həm “səfər edən, səyahətə çıxan şəxs”, həm də “mehmanxanalarda, karvansaralarda müvəqqəti yaşayan adam” mənalərini ehtiva edir (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 1966, III/366).

Türkiyə türkcəsində isə “qonaq” kəlməsinin ekvivalenti kimi, “konuk, mihman, davetli, konak” kimi sinonimlər mövcud olsa da, daha çox müəyyən fonetik dəyişikliklə işlədilən “misafir” sözündən istifadə edilir. Bu leksik vahid həm “yola çıxmış”, həm də “səfər zamanı bir yerdə qalacaq şəxs”i ifadə edir; qısa və uzunmüddətli ziyarətçilər üçün sinonim olaraq işlədilir (Çubukçu, 2016, 14). Habelə “Divani-lüğətitürk” əsərində həmin məfhum “qonaq, müsafir, ruh” kimi izah edilmişdir.

“Qonaq” sözünün digər dillərdəki qarşılıqları da maraqlıdır. Məsələn, qədim german dilində “ghostis”, qədim slavyan dilində “gosti” sözləri, mənşə etibarilə əvvəllər, sadəcə, “yad adam” mənasında işlədilmiş, sonradan latınca “hostis” sözü kimi “düşmən” mənasına çevrilmişdir. Maraqlıdır ki, Hind–Avropa dillərindən fərqli olaraq, türk dillərinə mənsub olan Altay dil qrupunda işlədilən “qonaq” leksik

vahidi heç vaxt “yad” və ya “düşmən” mənalarını daşımamışdır (Poppe, 2013, 146).

Elmi ədəbiyyatda “qonaqpərvərlik” anlayışı insana verilən dəyər, paylaşmanın, qardaşlığın, həmrəyliyin, birlik və bərabərliyin, həmçinin dostluğun təcəssümü kimi təsvir edilir. Lüğətdə “qonaqpərvərlik” sözü “qonağa böyük hörmət göstərmə, qonağı ehtiramla qəbul etmə” mənalarında izah olunur. Bununla yanaşı, “qonaqpərvərlik” anlayışının sinonimləri olaraq “qonaqpərəstlik, qonaqsevənlik, qonaqsevərlik, qonaqcıllıq” (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, 1966, I/544) və “memandarlıq, mehmanpərəstlik, mehmanpərvərlik” (Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti, 2007, 234) kəlmələri qeyd edilir.

Qonağın açıqürəkliliklə qarşılınması, onun qayğısına qalınması və maddi imkanlara uyğun hörmət göstərilməsi milli adət-ənənələrin, mənəvi dəyərlərin və mədəni irsin mühüm tərkib hissəsi hesab olunur. Qonaqpərvərlik münasibəti ev sahibi ilə qonaq arasında yaranır və etik normalar çərçivəsində inkişaf edir; həmçinin bu münasibət dini və hüquqi aspektlərə malikdir. Qonağın hörmətlə qarşılınması İslam dinində təşviq edilən sosial həmrəyliyin və birliyin möhkəmlənməsinə xidmət göstərən dəyərli adətlərdəndir.

Qonaqpərvərlik, adətən, insanların bir-birlərinə səmimi və təmənənsiz yaşamaqları, zaman və məkanın müvəqqəti paylaşılması, ailə üzvü olmayan şəxslərin yemək, içmək və qalma ehtiyaclarının təmin edilməsi kimi davranışlarla səciyyələnir. Bununla yanaşı, yadellilərdən və potensial düşmənlərdən dost və müttəfiq qazanmaq da qonaqpərvərliyin hərəkətverici qüvvəsi hesab olunur. Tarixi baxımdan, Orta əsrlərdə Azərbaycan və türk–İslam coğrafiyasının digər bölgələrində yol üstündə tikilmiş karvansaralar, qonaq evləri, təkkə və zaviyələr qonaqların qarşılandıqları əsas məkanlar olmuşdur. Eyni zamanda, şəxsi evlərdə ayrılmış qonaq otaqları, qonaq dəstləri, qonaq dəsmalları və qonaq başmaqları kimi xüsusi əşyalar da qonağa göstərilən diqqət və qayğının materiallaşmış ifadəsi hesab edilir.

II. İslamaqədərki türk toplumlarında “qonaqpərvərlik” anlayışı və ənənəsi

Tarix səhnəsinə çıxdıqları vaxtdan günümüzədək dünyanın müxtəlif bölgələrində bir çox dövlət qurmuş, tarixə damğasını vurmuş türklər müasir dünyadakı insanlar arasında tarixin ən əski millətlərindən biridir (Gökşen, Topalak, 2024, 590). Ətraf xalqlarla qonşuluq və ticarət əlaqələri inkişaf etdikcə, milli kimliklərinin əsas atributlarını cilalayaraq

inkişaf etdirməyə müvəffəq olmuşlar. Türk kultürünün aparıcı unsürü olan türk törəsi siyasi dünyagörüşü tənziqlədiyi kimi, türk insanının mövcud “mədəni həyat” anlayışına da müsbət təsir göstərmiş, eyni zamanda, dünya xalqları tərəfindən təqdir olunan milli dəyərlərin nümayiş etdirilməsinə əlverişli zəmin yaratmışdır. Həmin ali dəyərlərdən biri də mədəniyyət tarixi zənginliyi baxımından, dünyanın seçilmiş xalqları sırasına daxil olan türklərin qonaqpərvərlik ənənəsi idi.

Türk mədəniyyətinə xas “qonaqpərvərlik” anlayışı, istisnasız olaraq, tarixboyu türk topluluqlarının yaşadıkları hər bölgədə özünü büruzə vermişdir. Türk insanını səciyyələndirən qonaqpərvərlik mövzusu zaman kəsiyində tarixi mənbə və əsərlərdə də qabarıq şəkildə əhatə olunmuşdur. Elmi araşdırmalar bu ali məziyyətin mənbəyini türk törəsindən aldığı, müxtəlif düşüncə, inanc, dəyər və anlayışlara riayət etmək ənənəsindən qaynaqlandığını göstərir (Akcan, 2014, 23). Məhz bu səbəbdən də türklərin yaratdıqları və yaxud türklərə həsr olunmuş tarixi, ədəbi və coğrafi mövzularda əsərlərdə qonaqpərvərliyin əhəmiyyəti müfəssəl şəkildə təsvir edilir. Bu baxımdan, türk kultürünün ilkin mənbələrindən dastanlar başda olmaqla, folklor nümunələrində türkləri səciyyələndirən qonaqpərvərlik ənənəsi haqqında zəngin faktoloji məlumatlar mövcuddur. Türk tarixinin ilkin təməl mənbələrindən sayılan dövlət idarəçiliyi, hərbi səfərlər və xalqın həyatına dair əhəmiyyətli məlumatları ehtiva edən Orxon–Yenisey yazılı abidələrində Bilgə xaqan hökmdar olduqdan sonra, türk millətinin dirçəlişi üçün etdiyi fədakarlıqları bu sözlərlə ifadə edirdi: “Mən heç də zəngin və firavan bir xalqın hökmdarı olmadım. Tam əksinə, qarnı ac, beli çılpaq, kasıb və səfalət içərisində yaşayan bir xalqın hökmdarı oldum... Sonra bəxtim və taleyim gətirdiyi üçün ölmüş xalqı dirildib doyurdum. Çılpaq xalqı geyimli, kasıb xalqı zəngin, az xalqı çox etdim” (Tekin, 1998, 37). Bilgə xaqanın xalqın rifahı naminə gördüyü işlər sırasında yer alan sözügedən bəyanı türk insanının ehtiyacı olanlara kömək göstərmək, səxavət və qonaqpərvərlik ruhunun əyani nümunəsi idi. Həmçinin türk tarixi və ədəbiyyatının qədim mənbələrindən olan Göytürk abidələrində də bu mövzu öz əksini tapmışdır: “...O törə üzrə xaqan taxta oturdu. Əmim xaqan taxta oturaraq türk millətini yenedən nizama saldı, bəslədi. Kasıbı varlı etdi, azı çox etdi” (Ergin, 2004, 15).

Toplum həyatında bu qədər əhəmiyyət kəsb edən qonaqpərvərlik ənənəsinin inikasına “Oğuz boylarının macərəlarından bəhs edən dastandan xalq nağıllarına keçid dönəminin əsəri olaraq qəbul edilən” (Özmen, 2020, 46) “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda da rast gəlinir.

Dastanın müqəddiməsində qonağın və qonaqpərvərliyin önəmi, ev sahibinin qonaqları necə qəbul etməsi və onların uğrunda həyatlarını riskə atması əksini tapır. “Qonuğu gəlməyən qara evlər yıqılsa” (KDQ, 2004,20) daha yaxşıdır cümləsi ilə bu adətin müqəddəs sayıldığı, Oğuz türklərinin qonaqpərvərliyə verdiyi əhəmiyyət göstərilir. Marağ doğuran bir məqam da türk hökmdarlarının, türk töresi və onun müəyyən etdiyi hüquqi normalara əsasən xalqı qorumaq, doyurmaq və geyindirmək kimi mühüm vəzifələrinin olması ilə bağlı idi. Ona görə də “Bəzi hallarda türk hökmdarları dövlət adamları və xalqa ümumi ziyafətlər verirdilər” (Akcan, 2014,16). Dirse xanın at, dəvə və qoç kəsdirərək, iç Oğuz və dış Oğuz bəylərinə böyük toy (ziyafət) verməsi, bu ziyafətdə acların doyurulması, çılpaqların geyindirilməsi və borcluların borclarının ödənməsi” (Ergin, 2011,77-78) ənənəsi də bu anlayışın təcəssümü idi. Həmçinin “Bütün oğuzlar həm Bayandur xan, həm də Salur Qazan tərəfindən təşkil edilən toplantılara dəvət olunardılar” (Ganiyeva, 2021, 965). Bu qəbildən dəvəti qəbul etməmək “hörmətsizlik və itaətsizlik” mənalarına gəldiyinə görə, iştirak etmək dəvət olunanlar üçün həddən artıq vacib idi.

“Dədə Qorqud kitabı”nda əksini tapan “Ər malına qiymayınca adı çıqmaz”, “Oğul atadan görməsə, süfrə açmaz” (KDQ, 2004,20) bəyanları “türk adət-ənənələrinə görə, qonaq qarşılamağın irsi yolla atadan-övlada keçən dəyər” (Özmen, 2020, 47) olduğunu xatırladır. Eyni zamanda, ailə başçısı evdə olmadığı zaman, gələn qonağı hörmətlə qarşılayaraq yemək-içmək verən və yola salan qadın təqdir edilir (KDQ, 2004, 22).

Dastanda ozan ev xanımlarını əməllərinə görə təsnif edərkən, yaxşı ev xanımlarını fərqləndirən başlıca keyfiyyətlərdən biri kimi, onların qonaqqarşılama qabiliyyətlərindən bəhs edilir. “Dədə Qorqud kitabı”nda qonaqqəbuletmə oğuzların qədim dövrlərdən etibarən, ali mənəvi keyfiyyətlərindən biri kimi təsvir edilir. Bu dastanda qonaqpərvərlik yalnız adi bir davranış deyil, həm də əxlaqi borc, igidlik və insani dəyər göstəricisi kimi səciyyələndirilir. Bu səbəbdən də islamaqərəki və İslamın erkən dövrünün ictimai münasibətlərini ehtiva edən “Dədə Qorqud kitabı” Azərbaycan türkləri də daxil olmaqla, Oğuz toplumlarının qonaqpərvərlik ənənəsinin tədqiqi baxımından dəyərli mənbədir. Həmçinin türk qövmlərinə yaxşılığı təbliğ edən dastan insana yardımsevərlik, qonaqpərvərlik və comərdlik yolu ilə mündəricəsi olduğu dünyanı cənnət halına gətirə biləcəyi fikrini aşılır. “Nəticə olaraq, hekayələrin bütövlüyündə yer alan uca şəxsiyyət arxetipi olan Dədə

Qorqud subyektiv mənada Oğuzu, ümumbəşəri mənada, bütün insanlığın əməl və düşüncələrini yaxşılığa yönəldən mifik bir qəhrəmandır" (Şahin, 2010, 48).

Türk xalqlarının yaratmış olduqları dastanların ortaq mifologiya, şifahi və yazılı ədəbiyyat nümunələri əsasında formalaşan mədəniyyət sistemini, ənənələrini öyrənmək də danılmaz əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, oğuzların həmişəyaşar ədəbi abidələrindən "Kitabi-Dədə Qorqud" eposu ilə ümumtürk mədəniyyətinin şah əsəri qırğız türklərinin "Manas" dastanı arasında diqqəti cəlb edən paralellərə, qonaqqarşılama mədəniyyətinin oxşar mötvlərinə nəzər salmaq yetərlidir. "Həzrət Musa (ə) dönəmində yaşamış, peyğəmbər olması ehtimal edilən, hikmət və elm sahibi, müdrik bir kimsə olaraq bilinən" (Çelebi, İlyas, 1998, XVII/406) Xızır peyğəmbərin müqəddəsliyinə inamın qabarıq şəkildə təqdim edildiyi hər iki dastanda diqqəti cəlb edən motivlərdən biri kimi topladığı var-dövlətə rəğmən soyunun davamçısı, varis həsrəti ilə alışıb-yanan, sonsuzluq aqibətindən qəm deryasına batan xanların çarə yolları axtarması təsvir olunur. Nəcib əməllər görmək, imkansız və yoxsul kimsələrə yardım etmək, əl tutmaq, ac kimsələri doyurmaq, çılpaq əyinləri geyindirmək kimi qəbilindən xeyirxahlığın müqabilində Tanrının onları varislə sevindirəcəyinə ümid bəslədiklərindən bəhs olunur. Manasın atası Cakıp xan Manas anadan olduqdan sonra ölkəsinə gələn xarici ölkə elçilərini qarşılayır və onlara ziyafət verir (Ergin, 2004, 81). "Dədə Qorqud" dastanında Xanlar xanı Bayandır xan ildə bir dəfə şadyanalıq edib, Oğuz bəylərini qonaq etdiyi ziyafətdə oğlu-qızı olmadığına görə, qara otaqda qara keçə üzərində oturdulan, önünə də qara qoyun ətinin qovurmasından gətirilən Dirsə xan da Cakıp xan kimi eyni dərdin ortağı olaraq təqdim edilir. Dirsə xanın da "övlad sahibi olması üçün yerinə yetirməli olduğu şərtlərin ac olanları doyurmaq, köməyə ehtiyacı olan insanlara yardım etmək kimi məsələləri əhatə etməsi, bu hadisəni mühüm bir yaxşılıq göstəricisinə çevirir" (Şahin, 2010, 50).

Ənənəvi türk qonaqpərvərliyi nümunələrinin əksini tapdığı mənbələrdən biri də Yusif Balasaqunlunun məşhur "Qutadğu bilig" əsəridir. Həmin əsərdə qonaqpərvərlik, sadəcə bir adət deyil, həm də əxlaqi, dini və ictimai məsuliyyət kimi tərənnüm olunur. Bilavasitə bu mövzu vasitəsilə müəllif insanın kamilliyə gedən yolunda mərhəmət, səxavət və səmimiyyət kimi keyfiyyətlərini vurğulayır. Əsərdəki "Bəy cömərd, gözütöx və könlü zəngin olmalıdır", "Bəyə comərdlik yaraşır" ifadələri qonağa göstərilən hörməti, cəmiyyətin ümumi səviyyəsini əks etdirir. Qonaq qəbul edilməsi insanın "şərəf" anlayışını və əsil-nəcabətini,

fərdi əxlaqını təyin edən əsas meyarlardan biri kimi göstərilir. Müəllif yaxşı ad çıxarmağın, şöhrət qazanmağın, elin gözündə ucalmağın yollarından biri kimi, qonağı uca tutmağı, qonaqla yaxşı rəftar etməyi tövsiyə edərkən, “Adını aləmdə yaymaq istərsən, əzizlə, uca tut müsafiri sən” (Qutadğu bilig, 2006,404) fikrini əsas götürürdü.

Həmçinin “Aydoldunun Gündoğdu Elikin xidmətinə gəlməsini bəyan edir” adlı bölümdə qonaqpərvərlik haqqında “Əgər kişi heç vaxt gəlmədiyi elə gəlsə, gəlin kimi utancaq olar, dili lal olar. Yer ver ona, yedirt və içirt, qüsurlu bağışla, hörmət et, ey hakim alim; ya da yaxşı baxanın gözü gülər, qonağa yaxşı baxsa, sözü yayılar” (“Qutadğu bilig”, 2006, 56) yolgöstərici sözlər də bu qəbildən örnəklərdir.

“Qutadğu bilig” kitabəsində dəvət etməyin, dəvətə getməyin üsulu barədə nəsihətlərin yer aldığı “Öydülmüş Odgurmuşa ziyafətə dəvət üsulunu bəyan edir” bölümü də maraq doğurur. Sözügedən bölümdə türklərin qonaqqəbuletmə ənənəsindən bəhs olunarkən, başqalarını dəvət etmək istəyən kimsənin əvvəlcə yaxşı hazırlaşması tövsiyə olunur. Sonra isə ev-eşiyin, süfrənin, qab-qaşığın təmiz, evin döşəməli, yemək-içməyin abırlı olması, qonaqların ləzzətlə yeyə bilmələri üçün yeməklərin, içəcəklərin də ləziz olması şərtləri sadalanır (Qutadğu bilig, 2006, 312). Qonaqlığa çağırılmamaq bir eyib olacağı halda, dəvət edildikdə gələnlərin bir yerinə min eyib tapacaqları xüsusunda xəbərdarlıq edilir. Qonaqların süfrədən doyaraq qalxmaları üçün yemək-içməyin təmiz və dadlı hazırlanması, dost-yoldaş, uzaq-yaxın ayırd etmədən, hamının haqqının gözlənilməsi və qonaq dəvət edilməsi, yemək-içməyin hər kəsə çatması, gecikən olarsa, ac qalmaması zərurəti vurğulanır. Bunun ardınca, “Gələn gələr, gəlməyənlər olsa, onların da xətri qırılmaz” (“Qutadğu bilig”, 2006,312) qənaəti açıqlanır. “Fuqa şərbəti ilə mizab şərbətinin, güləngbinlə gülab şərbətinin verilməsi” (“Qutadğu bilig”, 2006, 312), ev sahibinə “Yeyib-içmək bitəndə çərəz və meyvə ver”, “Hədiyyə ver, gücün çatsa, ipək-qumaş ver”, “Diş kirəsi ver ki, gələnlərin ağzı bağlansın” (“Qutadğu bilig”, 2006, 313) şəklində məsləhətlər yer alır. Sözügedən bölümdə qonaq getmək və yaxud qəbul etmək düşüncəsinə sahib olmayan kimsələrdən isə uzaq durulmasının vacibliyinə diqqət çəkilir.

Həmçinin “Divani-lüğətit-türk”ün söz varlığı bir çox sahədə olduğu kimi, XI əsr türk toplumlarında da qonaqqarşılama ənənəsi haqqında mötəbər məlumatlar ehtiva edilir. Ərəblərə türk dilini öyrətmək və türk dilinin ərəb dili qədər zəngin dil olduğunu göstərmək məqsədilə yazılmış əsərin müəllifi Kaşğarlı qonaq görəndə onu uğur, xeyir və dövlət

sayan dünyadan köçmüş mərd ərənlərin təmsalında qonaq qəbul etməyin fəzilətindən bəhs edir (DLT,2006,I/150). Bu baxımdan, əsər dövrün türk həyat tərzini, kultürünü və sosial münasibətlərini əks etdirən zəngin bir mənbə olub, türk xalqının qonaqpərvərlik ənənələrinin sosial və dini baxımdan böyük önəm kəsb etdiyini göstərir. Müəllif qədim türklərin “qonaqpərvərlik” anlayışına dair məlumat verərkən, “Yaxşı paltarları özün gey, dadlı yeməyi ver başqasına”, “Qonağı hörmətlə qarşıla, yaysın şöhrətini ulusa” (Çiçekli, 1970,213); “Verdiyini sən bil, insan tapar mədəyə” (Çiçekli, 1970,219); “Yaxşılığı var gücünlə qonağına çox et” (Çiçekli, 1970, 221); “Əgər sənə kasıb və çarəsiz bir qonaq gələrsə, nə yemək varsa, dərhal qabağına gətir, gecikdirmə” (Çiçekli,1970, 223). Qonaq sənə gəlib nəse istəyərsə, ona azuqə ver” (Çiçekli,1970, 223). Əsərdə ev sahibindən məmnun olmayan qonağın edə biləcəyi bədduadan çəkinmək barədə ciddi xəbərdarlıq yer alır. Türk törəsində qonağın qəbul edilməsi, həmçinin onunla birlikdə minəyinin da yorğunluğunun keçməsinin, arpa və saman verərək güc toplayıb dincəlməsinin qayğısına qalınması tənbeh edilirdi (DLT, 2006, II/316).

Keçmişdən günümüzdə türk mədəni kimliyinin vacib atributu hesab olunan qonaqpərvərlik türk insanının səmimiyyətini, səxavətini və bölüşmək mədəniyyətini əhatə edirdi. İslam dinini qəbul etməmişdən əvvəl də türk toplumlarında qonaq qarşılamağa xüsusi önəm verilir, qonaq daim gülərlə qarşılanır, yüksək səviyyədə qəbul edilir, hörmət və izzətlə yola salınırdı. Habelə türklərin adət-ənənələrində qonağın ev sahibi ilə əvvəllər tanış olub-olmamasına, milli və ya dini kimliyinə baxılmırdı. İnsanlar arasında geniş yayılmış zəruri və səmərəli ünsiyyət vasitəsi olan qonaqqarşılama ənənəsi, sadəcə, qohum-əqrəbani, qonşuları, dostları və tanışları əhatə etmirdi. Daha geniş əhatə dairəsinə malik olan qonaqpərvərlik ənənəsi yolçulara, səyyahlara, qərib kimsələrə, hətta yeri gəldikdə, düşməne də şamil olunmaqla icra edilirdi. Milli və mənəvi bir vəzifə kimi qəbul edilən, ənənələrdə mühüm yer tutan qonaqpərvərlik və süfrə açmaq dəvətli və ya dəvətsiz gələn şəxsin ən yaxşı şəkildə qarşılınması və yola salınması anlamına gəlirdi (Toprak, 2019,77). Bir sözlə, türk mədəniyyətində qonaq “səfər edən, yoldan gələn, səyyah, səfər zamanı birinin evində qalan kimsə, bir şəxsin evində müvəqqəti olaraq qonaq edilən, izzəti-ikram göstərilən adam” (Kaya veb., 2018, 135) olaraq qəbul edilirdi.

Türk toplumlarında qonaqpərvərlik, sadəcə, insani bir dəyər deyil, həm də sosial həyat tərzinin sabitliyini, cəmiyyətin birliyini və qarşılıqlı etimad mühitini təmin edən vacib amil sayılırdı. Buna görə də türk top-

lumlarına məxsus üstün məziyyət kimi səciyyələndirilən qonaqpərvərlik, bir növ, qürur mənbəyi idi. Qonaq qəbulu əsnasında nümayiş etdirilən qonaqpərvərlik davranışı cəmiyyət tərəfindən fəzilətli rəftar kimi təqdir olunurdu. “Tengri qunağı” deyimindən çıxış edərək, qonaq Tanrı tərəfindən göndərilmiş sınaq vəsiləsi kimi qəbul edilirdi. Sözügedən deyim “türk törəsi və inancının təbii nəticəsi olaraq ortaya çıxmışdır” (Akcan, 2014,19). “Tengri qunağı” təbiri türk xalqlarının mədəniyyətində ənənəvi qonaqpərvərliyi və bununla bərabər, qapıya gələnin geri qaytarılmadığını ifadə edən səciyyəvi deyimlərdən sayılırdı (Altunbay, 2016,360). Bu ifadə xüsusi dəvətlə deyil, öncədən xəbər verilmədən gələn qonağın məcburən və ya öz arzusu ilə gəlməsinə baxmadan yenə də hörmətlə qəbul edilməsi vacib olan kimsə mənasında işlədilirdi. Ev sahibi “Tengri qunağı”nı ilahi lütf olaraq görür və onu ən gözəl şəkildə qonaq etməyə çalışırdı. Buna görə də dara düşən, qalacaq yeri olmayan və yaxud yemək-içmək baxımından çətinlik çəkən şəxsin istənilən bir qapını döyüb, “Mən Tanrı qonağıyam”, – deyə müraciət etməsi boş qayıtmaması üçün kifayət edirdi (Altunbay, 2016, 360). Bu da qədim türklərin “Bir evə qonaq gəlməsə, o evin bərəketi kəsilər”; “Yemək vermək əsl zənginlikdir” inancından irəli gəlirdi.

Sözügedən səciyyəvi xüsusiyyət türklərə xas olan milli dəyərlərlə yanaşı, həm də yaşadıkları coğrafi ərazilərdəki sərt iqlim şəraitindən, onların sosial-iqtisadi, mədəni həyatlarında bir-birlərinə olan ehtiyacdan qaynaqlanırdı. Həmçinin ucsuz-bucaqsız çöllərə səpələnmiş toplumlar üçün qonaq qəbul etmək zərurət idi. Səfərə çıxan yolçular üçün şərtlərin təhlükəli olduğu bir şəraitdə yad bir kimsəni qonaq qəbul etmək həm insani borc, həm də ictimai şərəf sayılırdı. Yakut və qırğızlarda qonaqpərvərliklə bağlı örfi qaydalara əməl etməyənlərə verilən cəzalar arasında öz soyundan uzaqlaşdırılma və ya cəmiyyətdən tamamilə çıxarılıb atılma kimi cəzalar da vardı (Tazebay,1997,181). Habelə türk toplumlarında qonaqpərvərlik, ümumiyyətlə, qonaqların, o cümlədən yaşlı qonaqların duasını almaq üçün müqəddəs vəzifə hesab edilirdi. “İnsan insanın qurdudur” prinsipi ilə davranan avropalılardan fərqli olaraq, “türk kultüründə insan sevgisinin, insana verilən dəyərin müstəsna yeri var idi və bu da “qonaqqarşılama” anlayışına zəmin hazırlayırdı (Şimşek, 2014, 67). “İnsan sevgisinə istinad edən və ümumbəşəri xüsusiyyətləri ilə seçilən türk törəsi türk insanının həyat tərzini formalaşdıran əsas amil idi” (Akcan, 2014,17).

Digər tərəfdən, qonaqpərvərliyin mahiyyətində heç bir təmənnə və mənfəət gözləmədən insanlara yardım göstərmə, onları himayəsi altına alma və dəstəkləmə duyğuları ön plana çıxırdı (Çanak, 2019, 129). Yakutların, hun, uyğur, göytürk, oğuz tayfalarının “qonaqpərvərlik” anlayışları barədə tarixi mənbələrdə bir çox maraqlı faktlar var. Məsələn, “Şimal yakutlarında qonağın yataq və yemək müqabilində ev sahibinə pul təklif etməsi təhqir kimi başa düşülürdü” (Seroşevsky, 2007, 128). Yakutlarda səyahətçiyə yemək satmaq utançverici hərəkət kimi dəyərləndirilir, ən kasıb insan belə, yatacaq yer və yemək qarşılığında heç vaxt pul qəbul etməzdi. Altay türklərində mövcud olan ənənələrə görə, evə təşrif gətirən qonaq “sanki ailənin üzvü imiş kimi qarşılanardı” (Radloff, 1986, 173). İbn Fadlan oğuzların qonaqpərvərlik ənənəsini vəsf edərkən, “Türkün yurdundan yad bir tacir keçərkən, mən qonağam, sənə heyvanlarından və sərvətindən bu qədərinə ehtiyacım var desəydi, türk istədiklərini ona verərdi” (İbn Fadlan, 1995, 37) ənənəsini xüsusi qeyd edirdi. Yenə qədim türk tayfalarından karluqlara məxsus ənənəyə görə, ev sahibi gələn qonağı qəbul edərkən ən gözəl paltarlarını geyinər, gedərkən də gətirdiyi hədiyyələrdən daha dəyərli töhfələrlə yola salardı (Salman, 1998, 195). Türk milli kultüründə qonaqpərvərlikdə, bəzən, insanların qarnını doydurmaq məsələsinə müstəsna əhəmiyyət verən türk hökmdarların təşkil etdikləri ziyafətlərin sonunda “yağmalı potlaç” adı altında süfrələri yağmalatdırma ənənəsi də var idi. Bu zaman ev sahibi ziyafətdən sonra ailə üzvlərini götürüb otağı tərk edər, qonaqlar ziyafət sahibinin əşyalarını və mallarını talayardılar (Kocaer, 2024, 70).

Gördüyümüz kimi, qədim türk adət-ənələrində qonaqpərvərlik böyük önəm kəsb edirdi. Qonaq daim baş köşədə oturdulur, ev sahibi ona təqdim ediləcək yemək-içməyi xüsusi diqqətlə hazırlayırdı. Qonağın evə sevinc və bərəkət gətirəcəyi inancı geniş yayılmışdı. Canı və malı təminat altında olması səbəbindən qonağı qorumaq ev sahibi üçün şərəf məsələsi idi. Üstəlik, qatı düşmənlə belə, evə qonaq gəldiyində, ona xətər yetirmək bağışlanmaz günah sayılırdı. Qonaq gedəndə ev sahibi tərəfindən şəxsən yaşayış məskəninin hüdudlarındakə yola salınardı. İmkan daxilində gedərkən qonağa hədiyyə vermək də unudulmur, hətta zəruri hallarda yolda istifadə etməsi üçün azuqə də tədarük edilərdi. Teleut, Kaçın, Abakan, Qırğız, Qazax türklərində yeni dünyaya gəlmiş körpəyə qonağın adının verilməsi (Acıpayamlı, 1992, 6) ənənəsi də maraqlı doğuran adətlərdən idi. Habelə qədim türk ənənəsində yad bir adamın yeməyini yemək və yaxud tanımadığı birinə yemək yedirtmək nəticəsində insanlar arasında “düz-

çörək haqqı” yarandığına inanardılar (Doğan, 2009,191). Beləliklə, eyni süfrədən yeyilən “duz və çörək”, artıq aradakı dostluğun bir növ nişanəsi və bu dostluğun pozulmaması üçün içilən and mahiyyəti kəsb edirdi.

Türk mədəniyyətində qonaqpərvərliyin ən başlıca atributlarından biri qonağın şərəfinə qurulan süfrə idi. Süfrə türk kultüründə sadəcə yemək ehtiyacının təmin edildiyi yer deyil, habelə başqaları ilə paylaşmağa hazır olmağın, səxavətin də maddi təzahürü sayılırdı. Süfrəyə qoyulan yeməklərin bol və çeşidlərin zəngin olması ev sahibinin qonağa verdiyi dəyəri əks etdirirdi. Qonağa göstərilən diqqət və qayğı türk toplumlarına məxsus xoşgörü münasibəti və hörmət əsasında formalaşmış sosial münasibətlərin inkar olunmaz təcəssümü idi. Sonrakı dövrlərdə də türk dövlətlərinin idarəçilik təcrübəsində özünəməxsus yeri olan çoxsaylı “karvansaralar, xanlar, hamamlar və qədim evlərdəki qonaq otaqları türklərin qonaqpərvərliyini” (Toprak, 2019, 75) ifadə edən faktiki dəlillər idi. Türk insanının qonağı daim ən gözəl şəkildə qarşılamağa və qəbul etməyə çalışması “başqa xalqların hədsiz rəğbətini qazanmış” (Özmen, 2020, 46) örnək davranış nümunəsi sayılırdı. Yeri gəlmişkən, islamdan əvvəlki türk toplumlarında xərclərin müəyyən qismi müəyyən fondlar vasitəsilə ödənilməklə “səyahətçilərin tamamilə pulsuz və ya çox az miqdarda ödəniş etməklə ehtiyaclarını ödədikləri karvansara bənzəri binaların ilk nümunələri” (Aydemir, 2015, 231) də fəaliyyət göstərirdi. Bu cür qonaq evlərində səyyahlar, tacirlər və elçilər yemək-içmək və yatacaq yerləri ilə təmin edilirdilər. Bu qəbildən məkanların olmadığı yerlərdə isə əhali könüllülük prinsipinə əsasən yerinə yetirilməsini məcburi vəzifə saydıqları qonaqlara xidmət işini öz öhdələrinə götürürdülər.

Gördüyümüz kimi, Azərbaycan və Orta Asiya türkləri də daxil olmaqla, müxtəlif türk toplumlarının etnoqrafiyası sahəsində aparılan araşdırmalarda qonağa müstəsna əhəmiyyət verilir. Təsadüfi deyildir ki, qonaqqəbul etmə ənənəsi türk toplumlarının şifahi xalq ədəbiyyatında da öz əksini tapır.

Türk xalq kultüründə qonaqpərvərlik və bu anlayışla bağlı formalaşmış çoxsaylı atalar sözləri xüsusi yer tutur. Türk toplumlarının qonağa və onun qəbuluna verdiyi önəm müxtəlif baxış bucaqları ilə əks etdirilir. “Qonaq” anlayışı, sadəcə, bəşəri münasibətləri deyil, həm də milli-mənəvi və əxlaqi dəyərləri özündə birləşdirir. Türk toplumları arasında geniş yayılmış və ənənəvi türk qonaqpərvərliyini ehtiva edən bir sıra atalar sözləri bu mədəni dəyərləri açıq şəkildə göstərir. Azər-

baycan türklərində “Qonaq sevənin süfrəsi boş olmaz”; “Qonaq süfrənin yaraşığıdır”; “Qonağın ruzisi özündən qabaq gələr” (Hüseynzadə, 1982, 91-92); Anadolu türklərində “Ac doyuran ac qalmaz (Albayrak, 2009, 90); “Bir acı qəhvənin qırx il xətri (haqqı) vardır” (Albayrak, 2009, 249); “Ev sahibi qonağın xidmətçisidir” (Güven, 2023, 149); türkmənlərdə “Qonaq gəlməyən ev pisdır” və ya “Qonağın qabağına yemək qoy, iki əlini boş qoy” (Türkmen Atasözleri, 1995, 107); “Qonağa “Gəl!” demək var, “Get!” demək yoxdur” (Türkmen Atasözleri, 1995,71); özbək türklərində “Qonaq atadan belə əzizdir”; “Qonaq gələn evdən bərəkət əskik olmaz”; “Qonağın ruzisi özündən əvvəl gəlir” (Tuğlacı, 2023, 464) tipli atalar sözləri türk toplumlarının qonaqpərvərlik ənənəsinin mahiyyətini özündə əks etdirir.

Qeyd etdiyimiz atalar sözlərində qonağın gəlişi daim təbii və arzu edilən hadisə kimi səciyyələndirilir, ev sahibinə yük olmadığı, birlik və bərabərliyin, paylaşımın dəyəri ön plana çəkildi. Digər tərəfdən, qonaqpərvərliyin ənənəsində “Başqa birisini olduğu kimi qəbul etmək və ona ikram etmək vardır, həmçinin ev sahibinin qonağa diqqət göstərmək və kömək etmək vəzifəsini sevərək və istəklə yerinə yetirməsi gözlənilirdi” (Yıldırım, 2022, 128). Qonağın ucalığı və ona göstərilən ehtiramın özü ilə bərəkət gətirdiyi inamı ifadə edilirdi. Qonağın qəbulu müqəddəs vəzifə hesab olunur, dini və etnik fərqliliklərdən asılı olmayaraq, gələn hər bir qonağa hörmət göstərilməsinin vacibliyi vurğulanırdı.

Qonaqpərvər olan insanın ruzisinin daim bol olacağına dair inam mövcud idi. Qonağın gəldiyi evə bərəkət və xoşbəxtlik gətirdiyi düşüncəsi hakim idi. Bu qəbildən atalar sözləri türk dünyasında qonağa yanaşmanın, sadəcə, sosial münasibət deyil, həm də dərin milli və dini kökləri olan dəyər sistemi olduğunu göstərirdi.

III. İslam dini prizmasından müsəlman-türk toplumlarında “qonaqpərvərlik” anlayışı

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, İslamı qəbul etməmişdən əvvəl qədim türk toplumlarının özünəməxsus əxlaq anlayışları və sosial dəyərləri mövcud idi. İslamdan əvvəlki türk qonaqpərvərliyi həm təbii şəraitin yaratdığı zərurət, həm də müqəddəs, mənəvi borc kimi icra edilir və törə vasitəsilə qorunurdu. İslamın qəbulundan sonra isə türk törəsi və İslam dini arasında ortağ əxlaqi prinsiplərin mövcudluğu qonaqpərvərlik mədəniyyətinin həm forma, həm də məzmun baxımından zənginləşməsinə şərait yaratdı. Daha konkret desək, türk toplumlarının mövcud qonaqpərvərlik praktikaları islami prinsiplərlə sintez olunaraq

təkmilləşdi. Türk insanını səciyyələndirən bu dəyərlər sevgi və xoşgö-rü dini olan İslamın Quran və sünnə normaları ilə tamamlanaraq key-fiyyətə yeni məzmun qazandı. Bu proses İslamın yalnız fərdi mənada insan həyatına deyil, eyni zamanda, cəmiyyətin rifahına yönələn əxlaqi və sosial göstərişlər verdiyinin bariz nümunəsi idi (Karadağ, 2008, 9).

Beləliklə, türk toplumlarının yüzillərlə köçəri və qəbilə strukturlarında formalaşmış qonaqpərvərlik ənənəsi İslamın əxlaq normaları ilə birləşərək, yeni dini-mədəni kontekstdə davam etdi və legitim sosial institut kimi möhkəmləndi.

Bildiyimiz kimi, sadəcə, mənsublarının şəxsi ibadət dini deyil, həyatın bütün sahələrini əsas alan İslam dininin məqsədi fərdi və ictimai həyatda yüksək əxlaqi dəyərlərin hakim olduğu cəmiyyətin qurulması idi. Bu səbəbdən, insanların mövcud həyat tərzinə seçici yanaşılaraq, inancın təməl əsasları ilə ziddiyyət təşkil etməyən mövcud adət-ənənələr saxlanıldı. İslam inancına və ümumbəşəri əxlaqa zidd olan zərərli və ədalətsiz icraatlar isə birmənalı olaraq aradan qaldırıldı. Bir sıra mövcud adətlər, tədricən, islah edilərək daha ədalətli və mərhəmətli mahiyyət kəsb etdi. Bu da bir daha İslamın həm kifayət qədər prinsipial, həm də həyatla əlaqəli və çevik bir din olduğunu göstərdi. İslam dininin bənzər yanaşma metodu əsrlərlə formalaşmış qonaqpərvərlik ənənəsi məsələsində də öz əksini tapmışdır. Qədim türklərin həyatında mühüm yer tutan, bəşəri və ilahi dəyərləri ehtiva edən qonaqpərvərlik ənənəsi Allaha yaxınlaşmaq üçün daha səmərəli vasitəyə çevrildi. Qonağa ikram etmək İslamın təşviq etdiyi gözəl davranışlardan biri olduğuna görə bu mövzu Qurani-kərimdə və hədislərdə bəyan edildi. Qəbul etmək, qonağa lazımi hörmət göstərmək və ehtiyaclarını ödəmək kimi mədəni dəyərlər dini-mənəvi səciyyə qazanmaqla daha yüksək səviyyəyə qalxdı. Həmçinin qonağa yemək yedirmək, onun təhlükəsizliyini təmin etmək ev sahibi üçün şərəf məsələsi olaraq qalmaqda davam etdi.

Məlumdur ki, qədim türklərdə İslamdan əvvəl mövcud olmuş şamanist və təbiətə bağlı inanc sistemlərində müqəddəs hesab edilən qonaq "Tanrı qonağı" olaraq qəbul edilirdi. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında əksini tapan "Evinə gələn qonaq Tanrı qonağıdır, onu incitmə" ifadəsi də məhz həmin anlayışın davamı idi. Dastanda ev sahibi gələn qonağa səxavət və ehtiram əlaməti kimi qoyun, at və ya dana kəsərdi. "Bamsı Beyrək" qolunda Beyrəkin düşmən əsarətindən xilas olub, evə qayıtması münasibətilə "Qonaq gəldi, qoyun kəsək, toy edək, süfrə quraq!" şəklində şadyanalıq edilirdi. İslam dini bu qəbildən qonaqpər-

vərlik ənənəsindən imtina etməməklə yanaşı, “*Yeyin-için, lakin israf etməyin, çünki (Allah) israf edənləri sevməz!*” (Qurani-Kərim məəli, 2009, “əl-Əraf”, 7/31) prinsipinə əsaslanan ifrat və israf hallarının qarşısını aldı.

Türk topluluqlarının qonağa xidmətin uğur və bərəkət gətirəcəyinə dair əzəli inancı, qonaqpərvərliyə mənəvi dəyər verməsi, tanınma dərəcəsindən, milli və dini kimliyindən asılı olmayaraq gələn qonağı geri qaytarmağı qəbahət saymaları kimi məziyyətləri davam etmişdir. Qonaq qəbulu əsnasında isə ifratavarılma və yaxud həddindən artıq təmtərağa, göstərişə meyiletmə, ailənin ehtiyacları nəzərə alınmadan israfa yol verilməsi hallar islami prinsiplərə uyğun gəlmədiyindən, zaman-zaman islah edilmişdir. Bunun da məntiqi nəticəsi kimi, İslamın səmimiyyətə və sağlam təkəkkürə əsaslanan prinsipləri türk toplumları tərəfindən mənimsənildiyi nisbətdə qonaqpərvərlik ənənəsində bir çox müsbət dəyişikliklər baş vermişdir.

Şəxsi şan-şöhrət, ailə və tayfa mənsubiyyəti qəbilindən təəssübkeşlik hissindən, səxavətli görünmək naminə lüzumsuz israfla müşayiət olunan göstərişdən imtina olundu. Yaxşılığın şəxsi şan-şöhrət və qəbilənin üstünlüyü niyyəti heç bir dünyəvi gözlənti ilə deyil, təmənnəsiz edilməsi, başa qaxılmaması görüşü bərqərar oldu. Düzdür, “ailə və qan qohumluğu mənsubiyyəti” anlayışı tamamilə aradan çıxmadı, lakin bu amillər niyyət və əməl müstəvisində islami prinsiplərə uyğunlaşdırılaraq islah edildi. Belə ki, sözügedən davranışların yerini, sadəcə, Allahın razılığını qazanmaq düşüncəsi, səmimi niyyət, təvazökarlıq və təqva prinsipi ilə yerinə yetirilən, hər cür təkəbbür və riyadan uzaq “qonaqpərvərlik” anlayışı tutmağa başladı. Qonaqpərvərlik ənənəsini davam etdirən kimsələrə haqq yolu göstərildi, edilən yaxşılıq və xeyirxahlıqdan nəfslərinə pay çıxılmaması, hər şeyin sahibinin Allah olduğu düşüncəsi yerləşdi.

Təsadüfi deyildir ki, İslam mənbələri qədim türklərin qonaqpərvərliklərindən heyranlıqla bəhs edirdilər. Bu mənbələrdən Cahiz “Türklərin əlində bir müddət əsir qaldım. Onlar qədər insana hörmət edən və yaxşılıq göstərən başqa bir xalq görmədim” (el-Cahiz, 1967, 76) deyərkən, Yaqut əl-Həməvi “Türk hökmdarı məni əti çox, çörəyi az olan bir evdə qonaq etdi” (Şeşən, 1968, 35) yazırdı.

Qonaqpərvərlik ənənəsində, sadəcə, türk törəsinə deyil, İslam əxlaqına da ciddi önəm verən Səlcuqlu sultanı Alp Arslanın məğlub etdiyi Bizans imperatoru Romen Diogeni əsir aldıqda onunla qonaq kimi davranması, alçaltmaması, şərəfini qoruması (İbn’ul Esir, 1991, 72-73) sözügedən anlayışın siyasi səviyyədə təzahürü idi. Haqqında

bəhs etdiyimiz müsbət dəyişikliklər şifahi və yazılı ədəbiyyatda da öz əksini tapmışdır. Yusuf Has Hacibin “Qutadğu bilig” əsərində, artıq İslam təsiri aydın göründüyünə görə, qonaq Allahın göndərdiyi imtahan kimi səciyyələndirildi. “Qonaq gələndə onun könlünü al, çünki Tanrı bu işi sevir” – baxış tərzini yeni məzmun kəsb etdi.

Əsas mövzularından biri də qonaqpərvərlik olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunda yer alan – qonaq üçün qoyun kəsilməsi, xüsusi otaq ayrılması, at verilməsi tipli davranışlar İslam dininə uyğun şəkildə tənzimlənmişdir. Daha əvvəl müddət baxımından heç bir məhdudiyyət qoyulmayan qonaqqəbuletmə adəti, bəzən, ictimai həmrəylik his-sindən sui-istifadə edilməsi səbəbindən, niyyət və əməl müstəvisində halal çərçivəyə salınmışdır. Tanrı qonağının uğur və bərəkət gətirəcəyi ilə bağlı gözləntinin əksinə olaraq, İslamın tələq etdiyi “Qonaq müqəddəsdir” düşüncəsi “başqasını özündən üstün tutmaq, özün ehtiyac içində ola-ola, digərinə kömək etmək” anlayışı əsas alındı. Bu da Qurani-Kərimin “*Onlar, öz nəfsləri çəkməsinə baxmayaraq, yeməyi yoxsula, yetimə və əsirə yedirərlər (onlar yemək yedirdikləri kimsələrə belə deyirlər): “Sizi yalnız Allah rızası üçün yedirdirik. Sizdən nə bir əvəz, nə də bir təşəkkür istəyirik.*” (Qurani-Kərim məalı, 2009, “əl-İnsan”, 76/8-9) bəyanının həyatda gerçək təcəssümü idi. Habelə “*Heç bir kəsə minnət qoymadan, əziyyət vermədən mallarını Allah yolunda sərf edənlərin Rəbbi yanında mükafatları vardır...*” (Qurani-Kərim məalı, 2009, 2/262) məalındakı ayədən, ancaq Allahın razılığını qazanmaq üçün sərf edildiyi təqdirdə, var-dövlətin insana savab qazandıracağı vədindən irəli gəlirdi.

Beləliklə, İslam dini qonaqqəbuletmə ənənəsini Allaha ibadət və təqva əlaməti kimi qiymətləndirdi, riyə və israfı qadağan etdi, müəyyən şəriət normaları ilə düzgün məcraya yönəltdi. Bunun da məntiqi nəticəsi olaraq, Nizamülmülkün “Siyasətnamə” əsərində dövlət adamlarına qonaqları və səyyahları qəbul etmək, onlara xidmət göstərmək tövsiyəsi islami anlayışı təcəssüm etdirirdi.

Orta əsr türk müsəlman toplumlarında qonaqpərvərlik ənənəsi, sadəcə, fərdi dəyər deyil, həm də dövlət siyasəti olaraq icra edilirdi. Səlcuqlular və Osmanlı dövrlərində səyyahlar üçün karvansaralar tikilir, hər bir səyyah üç gün pulsuz qalır, yedizdirilir, üstəlik, atı da nallanırdı. Təsadüfi deyildir ki, XIV əsrdə Anadoluya səfər edən tanınmış ərəb səyyahı İbn Bəttutə şahid olduğu qonaqpərvərlik qarşısında heyranlığını ifadə etmiş, hətta əsərinin bir fəslinə “Qonaqpərvərlikdə yarış və əxi təkkəsində qalma” başlığını vermişdir (Gökşen, Topalak, 2024, 592).

Nizami Gəncəvi və Məhəmməd Füzuli kimi klassiklərimizin əsərlərində də xalqımızın qonaqpərvərliyi mövzusu bütün çalarları ilə öz əksini tapmışdır. Səfəvilər dövründə mövcud milli adətlərdən və İslam dininin hökmlərindən qaynaqlanan qonaqpərvərlik ənənəsi xalqın zəngin mədəniyyətinin və gündəlik həyatının mühüm hissəsini təşkil edirdi. Sözügedən dövrdə qonağa hörmət göstərmək, onu layiqincə qarşılamaq və uğurlamaq ictimai və dini baxımdan böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Adətən, qonağın qəbulu və saxlanması qarşılığında heç bir ödəniş alınmadığı kimi, islami prinsiplərə uyğun olaraq, "karvansalalarda qalma və qida ilə təminat üç gün müddətində təmənnasız idi" (Əhməd, 2016,165). Bundan başqa, xarici qonaqların evə dəvət və yemək ikram edilməsi ənənəsi də olduqca geniş yayılmışdı. Bir qayda olaraq, qonaq evə daxil olarkən "xüsusi hörmətlə qarşılanır, su və ya ətir təqdim olunur, qonağın kimliyi, gəlmə məqsədi və qalma müddəti soruşulmurdu" (Əhməd, 2016,165). Ev sahibi qonağı ən yaxşı otaqda yerləşdirir, ona ailənin bir üzvü kimi davranırdı. Qonağa təqdim olunan bolçəşidli yemək siyahısında daha çox qoyun əti olmaqla xörəklər, plov, müxtəlif növ çörək və şirniyyatlar üstünlük təşkil edirdi. Süfrəyə su, ayran və ya meyvə şərbətləri də qoyulurdu. Qonağın tox olması, məmnun qalması adəti üzrə ev sahibi üçün şərəf məsələsi sayılırdı. Həmçinin toxunulmazlıq prinsipinə uyğun olaraq, evdə olduğu müddətdə qonağın can və mal güvənliyinin ev sahibi tərəfindən təmin edilməsi ictimai əxlaqın və qonaqpərvərlik kodeksinin vacib tərkib hissəsi idi. Bu ənənələr əsrlərboyu formalaşaraq xalqın həyat tərzinə çevrilmiş, sonrakı dövrlərdə də öz təsirini saxlamışdır. XV əsrdə Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin sarayında bir müddət səfir olmuş venesiyalı Ambrozio Kontarini XVI əsrdə böyük dəniz səyahətinə çıxmış, həmçinin Azərbaycan ərazisində də olmuş ingilis taciri, dənizçisi Antoni Cenkinson və bu qəbil bir çox xarici qonaqlar xalqımızın qonaqpərvərliyindən böyük məftunluqla bəhs etmişlər. Azərbaycanda qonağa hörmət əsrlərboyu hər bir ailənin, evin borcu, qonaq işə müqəddəs, toxunulmaz şəxs hesab olunmuşdur (Bünyadova, 2012, 300).

İslam dininə görə, qonağın öz ruzisi ilə gəlməsi, həm də ev sahibinin günahlarının bağışlanmasına vəsilə olacağı inancı mövcuddur. Bu səbəbdən də qonağı nemət və qənimət bilməyin vacibliyini vurğulayan İslam dini baxımından qonağa yemək yedirmək böyük savab sayılır, ona qarşı gülərüzlü və xoşsözlü davranmaq tövsiyə olunur. Evə qonaq gəldikdə, ev sahibi nə qədər məşğul olsa belə, qonağı geri qaytarmamalıdır (Bağış, 2019, 524). Qarşıladığı zaman qonağa hör-

mətlə yanaşması, ona gülürüz münasibət göstərməsi, “Xoş gəldin” etməsi qəbilindən davranış qonaqpərvərlik ənənəsinin mühüm şərtlərindən sayılır. Bu anlayış bu gün də müsəlman türk toplumlarında müəyyən dəyişikliklərlə qorunub-saxlanılmaqla bir çox yerdə davam etdirilir. Ev sahibinin qonağa şəxsən özünün və ailə üzvlərinin xidmət göstərmələri xüsusi dəyər kəsb edir. Qonağa “Aclığın varmı, yemək yeyərsənmi?” qəbilindən suallar vermək əvəzinə, soruşmadan və bəlli etmədən imkan daxilində nələrsə hazırlayıb gətirmək prinsipi əsas götürülür. Eyni zamanda, yemək təklifi zamanı nəzakət qaydalarına riayət edərək həddən artıq ısrarçı davranmamağa xüsusi diqqət yetirilir. Qonaqla birlikdə yeməyə oturmaq, üzöldüyü və ya əsəbiləşdiyi bir şey olarsa, bunu əsla qonağın yanında bəlli etməmək də vacibdir. Bununla yanaşı, yemək yedirməkdən çox gülər üz göstərmək, xoş söz demək də qonağı məmnun edəcək davranışlar sayılır. Qonağın yanında televizor izləmək, telefona baxmaq və ya başqa işlərlə məşğul olmaq nəzakət qaydalarına uyğun deyildir.

İslam dinində qonaq qəbul etmək, ona yemək yedirmək amilləri əhəmiyyətli məsələ sayıldığı kimi, başqalarını ziyarət etmək də fəzilətli davranış hesab olunur. Qonaq qəbul etmək ev sahibinin borcu olduğu kimi, qonağın da üzərinə düşən bəzi vəzifələr vardır. Belə ki, qonaq gedəcəyi yerin münasib bir vaxtda olmasına diqqət etməli, həmçinin oraya icazəsiz daxil olmamalıdır. Geyiminə fikir verməli, daxil olmaq üçün icazə istəməli, ev sahibi qapını açdığı zaman evin içini görməyəcək şəkildə kənarında dayanmalıdır. Qapını üç dəfə döydükdən sonra, cavab verilmədiyi təqdirdə, orada gözləməməli, qapı açılınca, ilk növbədə, evdəkilərə salam verməlidir. Süfrəyə qoyulan yemək və ya içəcəklər xoşuna gəlməsə belə, bunu bəlli etməməli, nəzakət naminə az da olsa, yeməli və içməlidir. Qonaqlıq uzun sürdükdə, ev sahibini narahat etməməyə diqqət yetirməli və bezdirəcək qədər çox qalmamalıdır. Qonaqlığın ilk günündən sonra, şəxs ev sahiblərinin gündəlik həyat tərzindəki xidmətlərdən artıq bir şey gözləməməlidir; geniş yayılmış ifadə ilə desək, qonaq umduğunu deyil, tapdığını yeməlidir. Nəhayət, qonağın duası məqbul olduğu üçün edilən ikram və göstərilən hörmət qarşısında həmin məkandan çıxarkən, ev sahibinə dua etməyi də ehmal etməməlidir.

“Bir şəxsin dəvət olunduğu yerə getməsi təkcə nəzakət qaydası deyil, eyni zamanda, dini əmrdir” (Karadağ, 2008,15) prinsipi unudulmamalı və ciddi bir səbəb olmadan dəvətdən imtina edilməməlidir. İslam Peyğəmbəri (s.ə.s.) dəvət sahibinin kimliyinə baxmadan və in-

sanlar arasında heç bir fərq qoymadan çağırıldığı yerə getməyin vacib olduğunu qeyd etmişdir. Bir bədəvinin süfrəsinə dəvəti qəbul etdiyi kimi, ərəb və müsəlman olmayan bəzi kimsələrin də dəvətindən imtina etməmiş, yeri gəldikdə, özü də kafir bir kimsəni və ya bədəvi ərəbi evində qonaq etmişdir (Karadağ, 2008,16). Bu səbəbdən də “Kim dəvət olunduğu halda, onu qəbul etməzsə, Allah və Rəsuluna qarşı çıxmış olar. Kim də dəvət edilmədiyi halda, bir süfrəyə oturarsa, oğru kimi girər, qarətçi kimi çıxar” (Buxari, Ət’imə 57, 34) hədisi son dərəcə vacib bir məqamı xatırladır. Göründüyü kimi, dəvətə cavab verməkdə göstərilməli olan həssaslıq qədər, dəvət olunmayan yerə getməmək də vacib etik davranışdır.

Qonaq kimi dəvətdən imtina halı ziyafət yerində halal olmayan yemək və yaxud içkidən istifadə edilməsi ola bilər. Təqva sahibi müsəlman kimsənin haramların işlənəcəyini bildiyi bir yerdə iştirakı məqbul deyildir. İştirak etdiyi təqdirdə isə haramların qarşısını ala biləcəksə və yaxud ona hörmət əlaməti olaraq haramdan imtinaedilmə ehtimalı varsa, o zaman iştirakı mümkün ola bilər. Qonaq ev sahibinin maddi imkanlarını və ailənin vəziyyətini nəzərə almalı və uzun müddət qalaraq ev sahibini çətin vəziyyətdə qoymamalıdır. Məhz bu səbəbdən, Həzrət Peyğəmbər “Qonaqlıq (haqqı) üç gündür, bundan sonrası isə (ev sahibinin göstərdiyi ikram) sədəqədir. Müsəlman bir kimsənin din qardaşının yanında onu günaha salacaq qədər qalması halal deyildir” (Müslim, Luqata,15) şəklində xəbərdar etmişdir. Qonaq qəbul etmək ənənəsi digər dəyərlərdən fərqli olaraq, həm də “dostluq, yoldaşlıq, yardımsevərlik, vəfa, hörmət, sevgi, dürüstlük və s. kimi bir çox dəyəri ehtiva edir” (Altunbay, 2016, 369).

Müsəlman türk toplumlarında qonaqpərvərlik ənənəsinin keçmişdə olduğu kimi, qismən dəyişikliklərə məruz qalmaqla bərabər, müasir dövrdə də imkan daxilində əvvəlki dəyərini və əhəmiyyətini qoruyub-saxladığını qeyd edə bilərik. Ona görə ki, sözügedən toplumların “qonaqpərvərlik” anlayışı daşıyıcısı olduqları milli-mənəvi dəyərlərin sınağından çıxmış həyat tərzinin vacib atributu sayılır.

Qonaqpərvərlik sosial həyatda və gündəlik ünsiyyət prosesində mühüm yer tutan ən vacib vasitələrdən və fəzilətli dəyərlərdən biridir. Təqdirləyiqdir ki, “xalqımızın mənəvi mədəniyyəti tarixində mühüm yer tutan Azərbaycan qonaqpərvərliyi əsrlərin keşməkeşindən zəmanəmizədək gəlib-çatmış, qorunub-saxlanmışdır” (Bünyadova, 2005, 125).

Azərbaycan insanı qədim türk adət-ənənələrinin və İslam dininin təsiri altında formalaşmış qonaqpərvərlik mədəniyyəti, təmənnasız

fədakarlıq kimi məziyyətləri ilə fərqlənir. Günümüzdə ölkəmizdə “qonaqpərvərlik” anlayışı həm tarixi köklərdən bəhrələnir, həm də dövrün çağırışlarına uyğun şəkildə yeni forma və məzmun kəsb edir. Xalqın düşüncə tərzində dərin iz buraxmış qonaqpərvərlik ənənəsi təkcə şəxsi münasibət səviyyəsində deyil, həm də turizm və beynəlxalq münasibətlər müstəvisində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən, qonaqpərvərlik qədim ənənələrə əsaslanmaqla yanaşı, turizm sənayesinin inkişaf etdiyi bir dövrdə müasir cəmiyyətin sosial, iqtisadi və mədəni reallıqları ilə də uzlaşır. Cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayan, bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan qloballaşma və urbanizasiya prosesi şəraitində sosial münasibətlərin forma və məzmununda müəyyən dəyişikliklər baş verir. Xüsusilə şəhər mühitində daha çox rəsmi və əvvəlcədən planlaşdırılmış qonaqlıqlar üstünlük təşkil edir. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində və kənd yerlərində müşahidə olunan qonaqpərvərlik isə zəngin çalarları ilə seçilir. Ən başlıcası da “qonağa müstəsna diqqət və tükənməz qayğı, sədaqət və inam sağlam mənəvi-əxlaqi tərbiyəni özündə əks etdirir” (Bünyadova, 2005, 125). Sadəcə dostlara, qohumlara və tanışlara deyil, qonaqpərvərlik adətinə görə, istənilən yolçu, səfərə çıxan qonaq qəbul edilir, hər cür hörmət göstərilir (Allahmanlı, 2011, 158). Digər tərəfdən, əksər hallarda müasir dövrdə qonağın gələcəyi əvvəlcədən bilinir və buna uyğun hazırlıq görülür. Yalnız keçmişin mirası deyil, həm də gələcəyə daşılmalı olduğumuz mədəni bir irs olduğuna görə, qonağa süfrə açmaq, ona müxtəlif yeməklər təqdim etmək hələ də geniş yayılmış adət kimi qalır.

Təəssüf ki, müasir dövrdə bir sıra sosial, iqtisadi və mədəni amillərin təsiri altında Azərbaycanda “qonaqpərvərlik” anlayışı sosial və ictimai şəraitin təsiri altında dəyişir. Şəhərlərdə insanların əksəriyyət etibarilə mənzillərdə, kiçiksahəli evlərdə məskunlaşmaları səbəbindən, çoxlu sayda qonaq və ya tez-tez qonaqqəbuletmə imkanları azalır. Qonaq qəbul etmək, süfrə açmaq, yemək hazırlamaq, hədiyyə ilə yola salmaq əlavə xərclər tələb etdiyi üçün ənənəvi qonaqpərvərlik, tədricən, məhdud səciyyə daşıyır. Ailələr, bəzən, bu xərcləri qarşılamaq imkanında olmadıqları üçün qonaq qəbulundan çəkinirlər. İnsanlar işlə, təhsil və digər gündəlik fəaliyyətlərlə daha çox məşğul olduqları üçün sosial münasibətlərə, o cümlədən qonaq qəbuluna əvvəlki qədər vaxt ayıra bilmirlər. Qloballaşma və Qərb mədəniyyətinin təsiri nəticəsində fərdiyyətçilik artır, kollektiv və ailəvi münasibətlər zəifləyir. Bu da ənənənin, mədəniyyətin, sosial və ictimai münasibətlərin zəifləməsi ilə

nəticələnir. Daha sadə, səmimi və formal olmayan görüşlərə üstünlük verilir.

Maddi problemlər səbəbindən, qonaq qəbul etmək qədər qonaq getmək ənənəsi də getdikcə sıradan çıxır. Müasir dövrdə ərzaq və yaşayış xərclərinin artması insanları daha qənaətcil həyat tərzinə vadar edir. Bir çox ev sahiblərinin qəfil gələn qonaqların yanında xəcalətli qalmaqdan çəkinmələri ənənənin zəifləməsinə səbəb olur. İnsanlar əlamətdar hadisələri qeyd etmək üçün daha çox ictimai yerlərə üstünlük verir, əsasən, toy və ya yas mərasimləri münasibətilə bir araya gəlməklə kifayətlənməli olurlar. Bunun da məntiqi nəticəsi olaraq, bəşəri münasibətlərdə paylaşmaq və yardımlaşmaq kimi xüsusiyyətlər, tədricən, arxa plana keçir.

Müasir Türkiyə cəmiyyətində də “qonaqpərvərlik” anlayışı tarixi miras olaraq yaşamağa davam edir, dövrün çağırışlarına uyğun şəkildə müəyyən dəyişikliklərə məruz qalır. Osmanlı dövründən irsən keçmiş zəngin qonaqpərvərlik ənənəsi və süfrə mədəniyyəti hələ də türk kimliyinin ayrılmaz parçası, sosial dəyər kimi qorunur. Gündəlik həyatda və beynəlxalq münasibətlərdə xüsusi önəm kəsb edən bu dəyəri yaşatmaq mədəni irsin qorunması, sosial bağların gücləndirilməsi baxımından vacibdir. Qonaqlıqların daha çox planlaşdırılmış, dəvət əsasında və qısamüddətli olması ilə səciyyələnən şəhər həyatının təsiri altında bu münasibətlərin forması da dəyişir. Xüsusilə şəhərlərdə insanların məşğuliyyəti səbəbindən, ev şəraitində qonaq qəbul etmək və qonaq getmək ənənəsi getdikcə arxa plana keçir. Həmçinin korporativ və rəsmi görüşlərdə çay, qəhvə, yemək təqdim olunması hallarının artması müşahidə olunur. Bununla belə, “türk mədəniyyətində süfrə açmaq daha çox ənənəvi qaydalara əsasən həyata keçirilir” (Toprak, 2019, 78). Keçmişdən gələn Ramazan ayında evdə və ictimai məkanlarda iftar süfrələri açmaq ənənəsi davam etdirilir. Ev şəraitində qonaq qəbul edərkən kişilər və qadınlar bir masa ətrafında əyləşdikləri kimi, ayrı oturmalarına da xüsusi diqqət yetirilir. Evə dəvətin yerini daha çox restoran və kafelərdə birlikdə səhər və axşam yeməkləri tutmağa başlayır. İnsanlar getdikcə onlayn ünsiyyətə üstünlük verir, təbii ki, bu da bilavasitə əlaqələrin zəifləməsinə səbəb olur.

Mərkəzi Asiyada yerləşən müsəlman türk dövlətlərində də müasir dövrün gətirdiyi yeniliklərin təsiri müşahidə olunmaqla bərabər, qonaqpərvərlik ənənələri də qorunur. Qonağa xüsusi dini-etik kontekstlə yanaşılan Türkmənistanda qonaqpərvərlik şərəf məsələsi sayılır, məkanın gözəl və süfrənin zəngin olmasına xüsusi əhəmiyyət verilir. Özbəkistanda hədiyyə gətirmək adətinə, sol əllə yeməkdən

çəkinmək, qurbankəsmə mərasimi kimi incəliklərə xüsusi diqqət yetirilir. Qırğızıstanda üç gün ərzində qonağa xüsusi qayğı göstərmək, çörək-duz adəti, süfrə mərasimlərində birlikdə olmaq ənənəsi xüsusilə seçilir. Bugünədək Qazaxıstanın şəhər və kəndlərində uzaqdan gəlmiş qonağı növbə ilə qohumlar və qonşuların, onun nə kimi məqsədlə və konkret olaraq hansı evə gəldiyindən asılı olmayaraq, evlərinə dəvət etməsi adəti qorunub-saxlanılır (Oktyabrskaya, Suraqanova, 2012, 108). Ümumən, müsəlman türk toplumlarında qonağın gəlişi sevinc, yola salınması kədər doğurur. Gedən qonağa uğur dilənir, arxasınca su atılır, yoluna azuqə qoyulur, hədiyyə bağışlanır.

Nəticə

Bu məqalədə islamaqədərki və müsəlman türk toplumlarında “qonaqpərvərlik” anlayışının tarixi, mədəni və sosial mahiyyəti müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi qədim türk adətlərində formalaşmış qonaq qarşılama əhəməsinin sosial davranışdan mənəvi və hüquqi məsuliyyətdəki transformasiyasını müəyyənləşdirmək və İslamın bu ənənələrə təsirini analiz etmək olmuşdur. Araşdırmada Orxon–Yenisey abidələri, Göytürk kitabələri, “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Manas” eposları, Yusif Balasaqunlunun “Qutadğu bilig”i və Kaşğarlı Mahmudun “Divani-lüğətit-türk” kimi əsas mənbələrdən istifadə edilmişdir. Bu mənbələrin də göstərdiyi kimi, qonaqpərvərlik yalnız gündəlik məişət davranışının sadə bir elementi deyil, həm də törə, inanc, əxlaq və humanist prinsiplər əsasında yaşanan bir ənənə olmuşdur. İslam dininin təsiri isə bu dəyərin daha yüksək mənəvi və estetik səviyyəyə yüksəlməsinə şərait yaratmışdır.

İslamaqədərki türk toplumlarında qonaqpərvərlik qonağa hörmət göstərmək, onu qorumaq, ehtiyacını ödəmək və hətta düşmən olsa belə ona zərər verməmək kimi prinsiplərlə bağlı olmuşdur. Qonaq yalnız sosial münasibətlərin subyekt deyil, həm də bərəkət, xoşbəxtlik və ilahi lütf daşıyıcısı kimi qəbul edilmişdir. Onun kimliyindən asılı olmayaraq hörmətlə qarşılama zəruri sayılmışdır. Atalar sözləri, dastanlar və tarixi mənbələr bu anlayışın ümumtürk mədəni kodunun sabit elementi kimi qorunub-saxlandığını təsdiq edir. Karvansaralar və qonaq evlərinin təşkili isə göstərir ki, bu ənənə yalnız fərdi və ailə səviyyəsində qalmamış, dövlət idarəçiliyinə qədər yüksəlmişdir.

İslamın təsiri ilə qədim “Tanrı qonağı” anlayışı dini prinsiplərlə uyğunlaşmış, qonağa xidmət ibadət və savab kimi qiymətləndirilmişdir. Fədakarlıq, səmimiyyət və qarşılıqsız yaxşılıq prinsipləri qədim adətlə-

rin sağlam əsaslarla reformalaşmasını təmin etmişdir. Nəticədə, qonaqpərvərlik həm törə, həm də şəriət tərəfindən dəstəklənən sosial-dini bir dəyərə çevrilmiş, dövlət siyasətində və cəmiyyət həyatında mühüm rol oynamışdır.

Beləliklə, qonaqpərvərlik türk–İslam mədəniyyətində milli-mədəni kimliyin, mənəvi dəyərlərin və ictimai həmrəyliyin ayrılmaz atributu olmuş, sosial və dini kodların sintezini əks etdirən fundamental prinsiplərdən biri kimi qorunub-saxlanmışdır. Məqalədə qədim, müsəlman türk toplumlarındakı “qonaqpərvərlik” anlayışının müqayisəsi və sitəsilə bu ənənənin sosial, mədəni və dini əhəmiyyəti aydın şəkildə təqdim edilmişdir.

Müasir dövrdə urbanizasiya və sosial-iqtisadi dəyişikliklər qonaqpərvərliyin formasına təsir etsə də, onun əsas mahiyyəti – qonağa hörmət, qayğı və təmənnəsiz yardım hələ də qorunur.

Araşdırmamız göstərir ki, qonaqpərvərlik türk–İslam mədəniyyətində milli kimliyin, dini-etnik mənəvi irsin daşıyıcısıdır. Eyni zamanda, araşdırılan elmi problem qonaqpərvərliyin sosial-dini şəkildə kodlaşdırılmasını aydın şəkildə göstərir. Bu kodlaşdırma qədim türk dünyasının humanist və etik dəyərlərinin İslam prinsipləri ilə sintez olunduğunu ortaya qoyur, həmçinin bu dəyərlərin müasir cəmiyyətlərdə də aktuallığını nümayiş etdirir.

Ədəbiyyat

Acıpayamlı, Orhan (1992). Türk Kültüründə “Ad Koyma Folkloru”nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelenmesi. IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri, (IV. Cilt, Gelenek, Görenek ve İnanclar), Ankara, (s.1-14).

Akcan, Erol (2014). Türk Kültüründə Konukseverlik(Osmanlı Devleti'ne Kadar). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, (121 s.).

Albayrak, Nurettin (2009). Türkiye Türkçesinde Atasözleri, İstanbul: Kapı Yayınları.

Allahmanlı Məhəmməd (2011). Azərbaycanın Qərb bölgəsinin mənəvi mədəniyyətindən (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Nurlan, 2011, (176 s.).

Altunbay, Müzeyyen (2016). Temel Bir Değer Olarak Dede Korkut'ta Misafirperverlik ve İzzeti İkrām. Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi. Sayı 56, (s. 359-371).

Afanasyev Viktor Fyodoroviç(1979). Etnopedaqogika nerusskix narodov Sibiri i Dalnoqo Vostoka. Yakutsk: Yakutskoe knijnnoe izdatelstvo издательство, (182 s.).

Aydemir, Adem (2015). Divanü Lûgati't-Türk'te Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma. Route Educational and. Social Science Journal, 2(2), (s. 226-240).

Atalar sözü (1982).Toplayanı, tərrib eləyəni və nəşrə hazırlayanı: Əbülqasım Hüseynzadə. Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, (336 s.).

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti (2006). Dörd cilddə. III cild, Bakı, "Şərq-Qərb", (672 s.).

Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti (2007). Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, (424 s.).

Azərbaycan etnoqrafiyası (2007). Üç cilddə. III cild. Bakı. "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, (568 s.).

Bağış, Mehmet (2019). Hz. İbrâhim Örneklığında Kur'ân ve Sünnete Göre Misafirperverlik. Uluslararası Hz. İbrâhim (a.s.) ve Nübüvvet Sempozyumu Tebliğler Kitabı, 1.Cilt. Nida Akademi: 26, (s. 508-529).

Balasaqunlu Yusif (2006). Qutadğu bilig. Bakı, "Avrasiya press", (440 s.).

Bünyadova Şirin (2005). Azərbaycan qonaqpərvərliyi. Bakı,"Elm" nəşriyyatı, (152 s.).

Bünyadova Şirin (2012). Orta əsr Azərbaycan ailəsi. Bakı,"Elm" nəşriyyatı, (384 s.).

Cengiz Gökşen, Halil İbrahim Topalak(2024). Yabancı Seyyahlara Göre Türklerde Misafirperverlik. Mavi Atlas, 12(2), (s.589-604).

Çağırıcı, Mustafa (2005). "Misafir" Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, Cilt 30, (s.171-172).

Çanak, Ömer (2019). İslam Öncesi Türk Kültüründe İnsani Değerler. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, (232 s.).

Çelebi, İlyas(1998). "Hızır" Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, Cilt 17, (s. 406-409).

Çiçekli, Ali(1970). Divanü Lugat- it Türk. May Yayınları. İstanbul. (263 s.).

Çubukçu, Kemal (2016)."Konaklama İşletmelerinde Turistlerin Anadolu Misafirperverliği Algısının Satın Alma Sonrası Tutum Ve Davranışlarına Etkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Doğan, Cihangir (2009). "Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağırılama", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (s. 189-204).

El-Câhiz, Ebu Osman Amr B. Bahr(1967). *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, çev. Ramazan Şeşen, Ankara, TKAE Yayınları, 108 s.

Ergin, Muharrem(2004). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, (192 s.).

Əhməd Ə.S.(2016). Səfəvilər dövründə Azərbaycanda qonaqpərvərlik adəti//Bakı:Azər-baycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. № 2. (s. 152-168).

Ganiyeva, Fatma (2021). Azərbaycan'ın Geleneksel Kültüründə Etnik Bir İşaret Olarak Misafirperverlik. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt:14, Sayı: 35, (s. 956-967).

Gökşen, C., Topalak, H. İ.(2024). Yabancı seyyahlara göre Türklərdə misafirperverlik, *Mavi Atlas*, 12(2), (s. 589-604).

İbn Battûta(2000), Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî İbn Battûta Seyahatnâmesi, Çev. A.S. Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, İstanbul, 792 s.

İbn Fadlan (1995). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, çev. Ramazan Şeşen, 2. bsk., İstanbul, Bedir Yayınevi, (187 s.).

İbn'ül Esir (1991). *El Kamil Fi't Tarih, İslam Tarihi*. (Çev. Abdülkerim Özaydın). İstanbul: Bahar Yayınları. (493 s.).

Karadağ, Büşra(2008). *Sünnette Misafirlik ve Misafir Ağırılama*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, (109 s.).

Kaşğari (2006). "Divanü lügat-it-türk". Dörd cildde. Bakı, "Ozan" nəşriyyatı

Kitabi-Dədə Qorqud (2004). Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Tərtib edən: Samət Əlizadə, Bakı, "Öndər" nəşriyyatı, (376 s.).

Kocaer, Seval(2024). *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Misafir Anlayışı ve Misafirperverlik*. Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi, 11/2, Aralık, (s.68-78).

Kurenov, Sapar vd.(1995). *Türkmen Atasözleri*. Engin Yayınevi, Ankara, (172 s.).

Qrammatika qostepriimstva(2015). Otv. red. M.N. Quboqlu. Moskva: İEA RAN, (388 s.)

Lamanskaya N.B.(2020). *Gostepriimstvo v traditsionnix obşestvax kak sotsialno-kulturniy fenomen*. Vestnik XGU imeni XGY N.F.Katanova, 2020. №1, (s.114-118).

Oktyabrskaya İ.V., Suraqanova Z.K.(2012). Qostepriimstvo v kulture kazaxov v kontekste prestijnoqo potrebleniya. Traditsii i sovremennost. Jurnal "Qumanitarnie nauki v Sibiri". İzdanie Sibirskoqo otdeleniya RAN, (s. 107-117).

Özmen, Ferhat (2020). Dede Korkut Hikâyelerinde Konukseverlik Üzerine Bir Değerlendirme. Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi. (S.20) c.8 / s.45-63;

Poppe, Nicholas (2013). Altay Dillerinde "Konuk" İçin (Kullanılan) Bazı Sözcükler Üzerine. Çev. Bülent Hünerli. Türkbilig, 2013/25, s.143-146;

Radloff,Wilhelm (1986). Sibiryadan Seçmeler, çev. Ahmet Temir, 2. bsk., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 408 s.

Salman, Hüseyin (1998). Türgişler, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 158 s.

Seroşevsky,V. L.(2007): Saka/Yakutlar, çev. Arif Acaloğlu, İstanbul, Selenge Yayınları, 332 s.

Şahin, Veysel(2010). Dede Korkut Hikâyelerinde İyilik İmgesinin Görüntü Seviyeleri. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı: 29, s. 43-54;

Şeşen, Ramazan(1968) "Eski Arablara Göre Türkler", Türkiyat Mecmuası, C. XV, 1968, s. 11-36

Şimşek, Esmâ (2010). Türk Halk Anlatılarında "Misafirperverlik Olgusu ve Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi". Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, Sayı 4, s.67-85;

Tazebay, Uygur(1997). Türk Örf ve Âdetlerine Göre Sosyal Yardım Kurumları, Bilig, 6/Yaz, (s.180-183)

Tekin,Talat (1998). Orhon Yazıtları. Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk. Dil ve Edebiyat Dizisi:1, Simurg Yayınevi, İstanbul.128 s.

Toprak, Abdulhamit(2019).Türk Kültüründe Misafirperverlik ve Sofra Açmak/Sofra Çekmek (Samsin Örneği). Mecmua (7), (s. 74-81)

Tuğlacı, Gülşah(2023). Özb

ek Atasözlerinde Misafir Algısı ve Misafirperverlik Kültürü. Kırım'dan Türkolojiye Emel'in Sesi Prof. Dr. Zühâl Yüksel'e Armağan. Bengü Yayınları: 430, Ankara, s. 462-473;

Yıldırım, İrfan(2022). Şırnak'ta Misafirperverlik Kültürü Üzerine Bir Araştırma. Kültür Arařtırmaları Dergisi, Sayı 14, (s.122-152).